

СОФИЙСКИ УНВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”
ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ПО ЛОГИКА, ЕТИКА И ЕСТЕТИКА

Мая Ангелова Ангелова

**ЧОВЕКЪТ В ЛОГОТЕРАПИЯТА НА
ВИКТОР ФРАНКЪЛ**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор по философия“,

специалност Етика,

шифър 05.01.07

Научен ръководител:

доц. д-р Недялка Видева

Рецензенти:

София, 2011г.

Съдържание:

1. Обща характеристика на дисертационния труд

Актуалност на проблема

Обект и предмет на изследване

Избор на тема на дисертацията

Степен на разработеност на проблема

Методология

Поле на изследване и източници (подходи и автори)

Цели и задачи

Обем и структура на дисертацията

2. Кратко изложение на дисертационния труд

Обща структура на изложението

Първа глава (Битието на човека: Трагичната триада)

Втора глава (Висотата на човека: Оптимистичната триада)

Трета глава (Достъпната висота и „високата психология“)

3. Изводи от изследването и приноси моменти на дисертационния труд

Основни изводи

Основни тези

Приноси моменти

4. Справка на публикациите по темата на дисертацията

1. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Актуалност на проблема. Поне трима автори – Филип Рийф („Фройд: мисленето на един моралист“, 1965), Робърт Бела („Навици на сърцето“, 1995) и Аласдър Макинтайър („След добродетелта“, 1999) – обръщат внимание на факта, че цивилизованият човек на 20 в., човекът на високо технологизираното и демократично общество, мисли себе си най-вече през теориите и термините на психотерапията. Идиомите на психологическата наука и идеалите, разпространявани от терапевтичната култура, определят всекидневието, целепологането, отношенията и даже гражданските разбирания на съвременните хора. Като се има предвид, че макар и с известно забавяне този процес ще става повече или по-малко осезаем и в българското общество, а експанзията на психологическия инструментариум в публичното пространство и в частната сфера като цяло не се управлява от никакъв критически поглед, е нужно да се обръща по-голямо внимание на етическите импликации на психотерапевтичните учения. Виктор Франкъл е име, което се ползва с голямо доверие в областта на популярната психология и при това намира място в програмата по Етика и право за средните училища в България. Логотерапията неизбежно се свързва с понятието „смисъл в живота“, но извън тази „лесна“ връзка етическите и антропологическите идеи на Франкъл остават несистематизирани и недостатъчно проблематизирани. Какъв идеал за човешко осъществяване стои зад пищния лозунг за смисъл в живота е въпрос, който може да подпомогне изясняването на екзистенциалните и ценностни стратегии на съвременните мъже и жени.

Обект и предмет на изследване. Дисертацията разглежда като централен обект учението на австрийския психиатър Виктор Емил Франкъл (1905-1997), идентифицирано от самия него през 1926 г. като *логотерапия* (Frankl 1975: 60) и допълнено, в началото на 30-те години, с алтернативното име *екзистенциална анализа* (Frankl 1967: vi). Предмет на изследване е идеята за човека, или предварителната антропологична постановка, която стои зад терапевтичните ходове на лекаря Виктор Франкъл. Едно от неговите наблюдения – че всяка психотерапия е своеобразна

идеология, която лекува един вече въобразен, конструиран от нея човек – го мотивира да бъде нарочно експлицитен що се отнася до неговата собствена антропологическа платформа. В този смисъл логотерапията представлява в голяма степен саморефлексия върху собствената концепция за човешко битие и ценност на екзистенцията. Макар да настоява, че логотерапията стои отвъд баналното морализаторство, т.е. че логотерапията повече описва, отколкото предписва, Франкъл оформя собствена, имплицитна нормативно-етическа концепция, работеща с полюсите на *човекът-какъвто-е* и *човекът-какъвто-трябва-да бъде*. Предмет на настоящата работа е обособяването на специфичния модел на човека, експлициран в работата на Виктор Франкъл, със специално внимание към имплицитните предписания касаещи максималното човешко самоосъществяване.

Избор на тема на дисертацията и степен на разработеност на проблема. Изборът на темата на дисертацията е провокиран от особеното положение на логотерапията като едновременно философски, медицински и популярно-религиозен конструкт. Многобройната литература върху идеите на Франкъл е предимно популярна и безкритична, от типа на сантименталните изповеди и наръчниците за самопомощ. Академичните изследвания върху Виктор Франкъл, от друга страна, например значителният брой дисертации върху логотерапията, чиито заглавия могат да се намерят на официалния сайт на Виенския институт Виктор Франкъл, разработват единствено приложните аспекти на лечението през смисъл и отново оставят без критически коментар етическите предпоставки на логотерапията. Философските препратки към логотерапията, поне в България, се основават най-вече на учебната програма по „Етика и право“ за средните училища, която осигурява на Франкъл иконичното място на централен за утвърждаването на смисъла на живота автор. В учебниците по „Етика и право“ има задължително споменаване на логотерапията и то в значението и на философски глас в дискусиата за смисъла на живота, но извадена извън контекста на цялостната антропологична концепция на Франкъл темата за смисъла на живота като реализация на ценности не може да сподели в достатъчна степен нормативно-етическите си координати. Франкъл получава сериозно внимание от Робърт Нозик (Nozick 1981), по повод връзката между смисъла на живота и смъртността, но то е подвеждащо снизходително и не може да хвърли достатъчна светлина върху значимостта на Франкъл в контекста на съвременните стратегии за

легитимиране на ценността на човека. В този смисъл философско-антропологическият ресурс на логотерапията, особено нейната визия за най-добрия начин да бъдеш човек, остава несистематизиран, а и недостатъчно проблематизиран. Плакатно-натрапващият се мотив за смисъла на живота, повтарящ се винаги, когато става дума за Виктор Франкъл, е толкова мощен, че закрива въпроса за това, у какъв идеал за човек *волята за смисъл* намира своя дом. Проблемът, който интересува тази работа е начинът, по който се конструира човешката природа в логотерапията, така че тя да може успешно да корелира с тезата за намирането на уникален смисъл в живота като първостепенна задача и критерий за артикулиране на човешкото изобщо. Липсата на изследователски резултати относно снемането на нормативно-етическия профил на логотерапията, или нейния модел на легитимиране на „ниското” и „високото” в личния екзистенциален проект, говори за недостатъчното внимание, което се отделя на способността на психотерапията да формира нагласи и ценностни убеждения.

Методология. Дисертацията не си поставя за цел да теоретизира върху самото понятие за нормативна етика и неговия ключов ресурс – понятието за добър живот – с утвърдително или с критично позоваване на логотерапевтичните решения за целите и задачите на човешкото съществуване. Не се работи и върху въпроса за това, какво собствено е човекът. Отношението към поставените задачи е аналитично и критическо, но в никакъв случай феноменологично: няма да се изследват човешки феномени, а един артефакт – *идеята за човека* в логотерапията – която ще бъде показана съдържателно и откъм нейното място в съвременния културен контекст, без да се търси доколко тя е „вярна”, „хуманна” или „лечебна”. Ако изобщо се поема ангажимента да се установява някакво нейно качество, то това би било качеството *политическа коректност*, но не и качество засягащо практическата и приложимост или теоретичния и принос към философската антропология или нормативната етика. В никакъв случай няма да се установява състоятелността или несъстоятелността нито на философската, нито на психотерапевтичната постановка на концепцията за човека у Франкъл. Затова методът, който най-сполучливо би отговорил на нуждите на настоящото изследване е историко-философският.

Поле на изследване и източници (подходи и автори). Логотерапията е психотерапевтичен, но и философски конструкт и адекватното отразяване на нейния

етически потенциал изисква тя да бъде експонирана както в контекста на „съседни“, конкурентни или родствени, терапевтични идеологии, така и през определени философски концепции за човека и за добрия живот. Психологическите „засичания“, или паралели, по-често следват самата логика на Франкъл: той говори не толкова за близките на логотерапията учения, колкото критикува фройдизма и адлерианството, мислени от него в общия термин „психодинамични теории“. Известно внимание е обърнато и на някои „хуманистични“ имена в история на психологията и психотерапията. Целта на този сравнителен подход е да покаже, че логотерапията трудно подлежи на класифициране; самият Франкъл нерядко подчертава неохотата си във връзка с автоматичното му причисляване към групата на хуманистичните психологии. Философските препратки и паралели не целят да намерят „мястото“ на Франкъл в общия хоризонт на философската антропология или на етиката, а да покажат, че логотерапията участва в този хоризонт по един еkleктичен, но много „верен“ на съвременните политически и етически условия начин. Съвременните социологически и философски източници, към които се придържа дисертацията, са избрани, за да онагледят до каква степен интуициите на Франкъл за добрия живот съответстват на най-новите тенденции в разбиранията за връзката на човека с ценностите.

Цели и задачи. Основната цел на дисертацията е да установи, след като систематизира и проблематизира антропологическия ресурс на логотерапията, дали идеалът за лично самоосъществяване, който Виктор Франкъл вменява на човека, е елитарен или напротив – общодостъпен. В съответствие с отделните глави текстът си поставя следните цели:

- 1) систематизиране на онези аспекти в логотерапията, които отразяват проблемността на човешкото битие;
- 2) артикулиране на логотерапевтичната визия за „високото“ в човешкото битие, или за това, кой е добрия начин да се живее и кои са ресурсите, необходими за неговото реализиране;
- 3) установяване на „политиките на егалитаризиране“, с които логотерапията прави своя идеал за самоосъществяване достъпен.

Основните задачи, съобразно така поставените цели, са:

- 1) във формален план – да се изгради понятие за „ниско“ и „високо“ (биване-човек) в рамките на логотерапията;

- 2) в съдържателен план – да се артикулира и анализира многообразието от начини да бъдеш човек, които логотерапията смята за основополагащи.

В съответствие с последователността на главите по-частните задачи са следните:

- 1) анализиране на концепцията на Франкъл за „трагична триада“ на биването-човек; установяване на негативите на страданието, смъртта и вината;
- 2) демонстриране на логотерапевтичното обвързване на идеята за „ниско“, проблемно, в човешката природа, с феномена на уязвимостта;
- 3) анализиране на ключови логотерапевтични понятия като „екзистенциален вакуум“, „ноогенна невроза“ и „интенционалност“;
- 4) оформяне на позитивните аспекти на човешкото битие в идеален хоризонт, който в логотерапията може да поеме ролята на визия за добър живот;
- 5) анализиране на ключови понятия като воля за смисъл, самотрансцендиране и отговорност;
- 6) установяване на границите на понятието смисъл, разбрано логотерапевтично;
- 7) намиране на адекватна позиция, от която да може да бъде видяна егалитаристката тенденция в логотерапията;
- 8) снемане на профил на идеалният тип човек, който както се оказва е едновременно „идеален“, но и „обикновен“;
- 9) уточняване на задачите и целите, които Франкъл вменява на лекаря
- 10) уточняване на параметрите на помощта, която Франкъл прививда в терапевтичната намеса

Обем и структура на дисертацията. Дисертацията се състои от аналитично съдържание, увод, три глави, заключения и библиография в общ обем от 260 машинописни страници. Списъкът с цитирана литература съдържа 166 заглавия (93 на български език, 73 – на английски език).

2. КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Обща структура на изложението. Изложението се състои от увод, три глави и заключени е обем от 248 страници; всяка глава се състои от три части, съобразно поставените цели.

Първата глава на изложението въвежда в антропологическата концепция на логотерапията през нейната теза за битието на човека. Систематизацията на твърденията в логотерапията, които могат да се идентифицират като „теза за битието на човека“ тръгва от хипотезата, че Виктор Франкъл открива човекът такъв, какъвто е в неговите онтологични ограничения свързани с уязвимостта. Тук се разглеждат онези модалности на човешкото битие, които изпълнявайки функцията на дефицити, ще направят интригата около израстването и усъвършенстването възможна. Трябва да се установи колко „ниско“ е ситуирана изходната точка на екзистенциалния проект, или с какъв товар човекът ще тръгне към своето самоосъществяване. Трагичната триада – болестта, крайността и вината – са избрани, не само за да маркират единствените рискови зони на биването-човек, които Франкъл артикулира, но и за да онагледят отношението му към негативите в досието на човека. Как Франкъл комуникира с болестта, с екзистенциалния вакуум като колективно-невротичния симптом и с феномена на провала е важно, защото с оглед на хипотезата трябва да се установи колко критичен или толерантен е той спрямо несправянето и непълноценния живот. С други думи, предмет на изследване в тази глава е визията на Франкъл за отрицателните аспекти на „човешката природа“ и оттам – за отношението му към човека в неговите „ниски“ или проблемни модуси. Търсеният резултат е възможността да се покаже, че Франкъл не натоварва картината за човешката природа с проблеми, чието отстраняване изисква редки и изключителни усилия и умения.

Втора глава има за предмет обособяването на онези аспекти на човешкото битие в логотерапевтичния разказ за човека, които сочат към идеалния хоризонт на екзистирването. Човекът в логотерапията може и трябва да бъде свободно и отговорно същество – тази описателно-предписателна линия в учението на Виктор Франкъл провокира хипотезата, на която се основава тази част от изложението: свободата като духовност, воля за смисъл и отговорност маркира оптимума на биването-човек.

Човекът, такъв какъвто трябва да бъде, въпреки проблемните и рискови зони в екзистенцията, се конструира около темата за откриването на смисъл и реализацията на ценности. Целта на тази част от изложението е да покаже на какво отстояние от „ниското“ на екзистенцията се намират волята за смисъл и нейните постижения („високото“ в смисъла на най-доброто, което може да се очаква от човека съобразно неговото битие), т.е. дали тя е ситуирана в дистанцията на едни елитарни изисквания и очаквания, или обратното, смисълът в живота се търси в и около проблемното и рисковото в биването-човек. От тази глава се очаква да отговори на въпроса за това, трябва ли човекът да осъществи една трудна и изключителна трансформация, за да заслужи благата на свободата и отговорността.

Логиката вложена в аранжирането на първите две глави отговаря на намерението да се покажат двете лица на човека според логотерапията – трагичното и оптимистичното – всяко от които участва в изобретяването на сюжета за израстването, или за прехождането от „ниското“ към „високото“ в осъществяването на пълноценния начин да се съществува като човек. От разстоянието между двете, което трябва да бъде уточнено и проблематизирано, ще зависи отговарянето на въпроса дали логотерапията предлага един егалитарен, достъпен идеал за човешки живот, достатъчно еластичен, за да обхване значителен част от всекидневния човешки опит, каквато е и основната хипотеза на дисертацията.

Ако първите две глави проследяват намерението на Франкъл да покаже какво човекът е и какво човекът трябва да бъде, то трета глава се опитва да изкаже предположението, че Франкъл се интересува и от това, на какво човекът може да се надява, но не относно трансцендентното, а относно терапевтичното.

Третата глава, основана на хипотезата за достъпността на „височинната психология“ – определение, което Франкъл дава на логотерапията – разглежда теоретичните ходове, способстващи превръщането на логотерапията в ефективна и популярна психотерапевтична платформа: ре-хуманизирането на пациента, на лекаря и на целите на терапевтичната помощ. Как са артикулирани трите елемента на терапевтичната ситуация – пациента, лекаря и целта на лечението – би трябвало да реши проблема за смисъла на логотерапевтиката като инструмент за подобряване на живота. Предмет на тази глава са практическите следствия на логотерапевтичната конструкция, съответстваща на понятието „човешка природа“. В тази част от изложението ще бъде възможно да се направи и по-сериозен опит за оценка на логотерапевтичната идея за човека в контекста на ценностите на либералната

демокрация и по-специално, изострената чувствителност към ценностната неприкосновеност, автентичността и признаването на Другия въпреки различието. Тази култура на приемане на различието, която според Чарлс Тейлър (1999) е самоочевидна и поддържана от силите на един изключителен консенсус, предполага признаване на ценност и смисъл на човешкия живот независимо от неговата значимост в социален или общочовешки план. Тъкмо тази особеност на демократичния хуманизъм, която сменя изискването за изключителност, отличност, съвършенство при легитимирането на ценността на личностите, в дисертацията се мисли като егалитаризъм. Нейното намерение е да направи паралел между културата на изравняване на ценността на индивидите и логотерапевтичната етическа платформа за смисъл при всякакви обстоятелства и при минимални усилия. Този паралел обаче не се ангажира да установява континуитети: дали Франкъл е предусетил и изпреварил съвременния егалитаристки разказ за човека, или по-скоро го е заварил, не е предмет на настоящото изследване.

3. ИЗВОДИ ОТ ИЗСЛЕДВАНЕТО И ПРИНОСНИ МОМЕНТИ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Основни изводи. Логотерапията демонстрира как разработването на темата за смисъла в духа на релативизма и плурализма се нуждае от един модел на човешко съществуване и самоосъществяване, който трябва да смекчи очевидните различия и неравенства между екзистенциалните проекти. Инструментът, който Франкъл използва, за да придаде достоверност на тезата за безусловната значимост на живота, е идеята за уникалността на индивида. Ако човекът е повече личност, отколкото социален играч, ако неговите върхове се отбелязват единствено на картата на собствения му живот, а не се картографират заедно с постиженията на всички останали, тогава низостта, провалът, болестта или просто посредствеността няма да изглеждат като морална и екзистенциална катастрофа, анулираща общата сума от смисли, която може да се натрупа в рамките на живота.

Въпросите, които логотерапията поставя са следните: кой избор е по-близо до добрия живот – смирението или бунтът; и кой от двата пътя е по-достъпният, по-широкият, може би, по-лесният от двата? На първия въпрос логотерапията отговаря експлицитно: не личността, а участта прави въпросния избор. Следователно това не е въпрос или-или, а въпрос на време и обстоятелства. Има време за бунт, има време и за смирение. Бунтът е пътят на подобряването на живота, смирението е пътят на понасяне на неизбежното. „Добрият живот“ е накаран да се съобразява с динамиката и проблематичността на жизнения път. А кой от двата избора е по-близо до възможностите на средния морален деец е въпрос, който в рамките на логотерапията става излишен. Решението на Франкъл е да облекчи максимално и двата пътя. И самоподобряването, и смиряването могат и трябва да получат своето актуално значение в контекста на единичната екзистенция. Това не означава изпадане в субективизъм, а предоставяне на правото да се работи с една гъвкава ценностна йерархия. Ценностите са обективни предмети, но не тяхната твърдост затруднява оперирането с тях, а твърдостта на някакъв техен въобразен ред. Ако ценностите могат свободно да бъдат размествани така, че най-първа да може да става най-непосредствено стоящата ценност,

тогава животът винаги ще се намира в непосредствена близост до своя смисъл и до своята значимост. Умението, нужно за подобна гъвкавост (управление на ценностната отзивчивост), всъщност представлява едно, вече налично в съвременната култура, състояние на морална мобилност. Това е състоянието на нарастващ ценностен еklektизъм: „Да се практикува изкуството на живота, да се превърне самият живот в изкуство в света на флуидната модерност означава да се поддържа състояние на непрекъсната трансформация, азът да търпи непрекъсното пре-дефиниране, ставайки друг; а „да станеш някой друг” означава да престанеш да бъдеш това което си бил, да разчупиш и свалиш старата си форма така, както змията сменя кожата си” (Bauman 2008: 136). Подобна изменчивост, или „екзистенциална мобилност”, не може да съществува без да засегне феномена на ценностите. Ако се „събличат” идентичности, значи се „събличат” и принадлежащите им ценности. Така става възможно да се прехожда към други, по-актуални или „по-подръчни”, ценности.

Основни тези:

1. Човекът в логотерапията е конструиран максимално егалитарно; достойното и значимо биване-човек е разработено извън модела на радикалното поляризиране „ниско-високо” и се смята за осъществено при минимални условия и усилия.
2. Виктор Франкъл конструира един максимално включващ идеал за човешко съществуване като егалитаризира: 1) Човешката природа: има нисши и висши измерения на биването-човек, но всяко от тях има своя изключителен принос за самоосъществяването; 2) Човешките постижения: има скромни и изключителни животи, но всеки конкретен екзистенциален проект намира ценността си в перспективата на своето неравенство, осмислено като нещо неизбежно, но положително.
3. Отличието на една екзистенция идва в рамките на нейното неравенство, то е качество вътрешно за нейната особеност и единичност, а не заслуга предполагаща превъзходство, т.е. съизмерване.

Приносни моменти

1. Предлага се систематизация, философско-антропологическа и етическа, на конструирания от логотерапията модел на човешко битие.
2. Паралелно с това се предлага и концепция за етическо осмисляне на логотерапевтичния модел на човешко битие.
3. В рамките на тази концепция се търсят възможности за философско интерпретиране на ключови понятия от репертоара на логотерапията.
4. Прави се опит за оценка на мястото на логотерапията в съвременната културна ситуация.

Справка за публикациите свързани с дисертационния труд:

Ангелова, Мая. 2011. *Темата за смисъла на живота на постмодерната сцена*, в: сп. *Философски алтернативи*, 2/2011, стр. 72-85

Ангелова, Мая. 2012. *Доброто като смисъл и смисълът като добро. Опит върху Аристотел и Виктор Франкъл*, в:

Ангелова, Мая. 2012. *Човекът в логотерапията на Виктор Франкъл*, в: